

університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. – Т.13. – С. 7-31; **31.** Пивоваров С. Археологічні та нумізматичні пам'ятки Хотинщини XVIII ст. // Ставчанська битва 1739 р. в контексті європейської історії XVIII ст. Матеріали міжнародної конференції. – Чернівці: Прут, 2004. – С.19-24; **32.** Пивоваров С. Дослідження старожитностей Хотина у 2002 р. // Зелена Буковина. – 2005. – №1-2. – С. 245-253; **33.** Пивоваров С.В. Нові археологічні матеріали з Хотинської фортеці (розкопки 2005 р.) // На перехрестях світової науки. Матеріали III Міжнародної конференції «Вікно в європейську науку», присвяченої 140-річчю від дня народження Раймунда Фрідріха Кайндля. Чернівці, 20-21 травня 2006 р. – Чернівці: Прут, 2006. – С. 58-60; **34.** Пивоваров С., Пастух Л. Археологічні дослідження Хотинської фортеці в 2005 році // Джерела з історії Хотина та Хотинщини. Матеріали Міжнародної наукової конференції (м.Хотин, 17 жовтня 2005 р.). – Чернівці: Прут, 2006. – С. 68-72; **35.** Пивоваров С. Археологічні дослідження Хотинської фортеці у 2004-2006 рр. // Видатні науковці Чернівецького університету. Р.Ф. Кайндль. Матеріали V Міжнародної наукової конференції «Кайндлівські читання», 16-17 травня 2008 р. Частина 2. – Чернівці: Прут, 2008. – С. 139-142; **36.** Сандуляк В.О. ДІАЗ «Хотинська фортеця». Інформаційна довідка. Науково-проектні та реставраційні роботи. 1996-1995 роки // НА БЦАД. – Ф.3. – Оп 1. – Од. зб. 20. – 4 с.; **37.** Тимошук Б.О. З минулого Хотинської фортеці // Український історичний журнал. – 1963. – №3. – С. 103-105; **38.** Тимошук Б.А., Кулиниченко Л.Г. Раскопки в Хотинской крепости // Тези доповідей Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Хмельницький, 1965. – С.88-89; **39.** Тимошук Б. Хотинська фортеця (буклет). – Одеса: Реклама, 1966; **40.** Тимошук Б.О. Хотинська фортеця / / Український історичний журнал. – 1967. – №4. – С. 109-111; **41.** Тимошук Б.А. Исследование древнерусских памятников Северной Буковины // Археологические открытия 1967 г. – М.: Наука, 1968. – С. 240-242; **42.** Тимошук Б.О. Дорогами предків. – Ужгород: Карпати, 1968; **43.** Тимошук Б. Північна Буковина – земля слов'янська. – Ужгород: Карпати, 1969; **44.** Тимошук Б.О. Середньовічний Хотин // Археологія. – 1977. – №22. – С. 29-39; **45.** Тимошук Б.О. Давньоруська Буковина. – К.: Наукова думка, 1982; **46.** Тимошук Б.О. Найкраща моя знахідка. – Чернівці: Зелена Буковина, 2009.

УДК 903:391.7(477.85)

Сергій ПИВОВАРОВ, Альона ВАМУШ

**СКРОНЕВІ КІЛЬЦЯ В СЕРЕДНЬОВІЧНИХ
СТАРОЖИТНОСТЯХ БУКОВИНИ**

У статті аналізуються знайдені на археологічних пам'ятках середньовічного часу в межиріччі Верхнього Пруту та Середнього Дністра скроневі кільця. Автори виділяють основні їх типи та розглядають проблеми походження. За розробленою ними хронологічною схемою простежується еволюція цих прикрас в регіоні з VIII по XVII ст. Окремо характеризується синкретизм символіки скроневих кілець.

Ключові слова: Буковина, археологічні пам'ятки, скроневі кільця, типологія, хронологія, символіка.

Сергей ПИВОВАРОВ, Алена ВАМУШ
**ВИСОЧНЫЕ КОЛЬЦА В СРЕДНЕВЕКОВЫХ
ДРЕВНОСТЯХ БУКОВИНЫ**

В статье анализируются найденные на археологических памятниках Буковины средневекового времени в междуречье Верхнего Прута и Среднего Днестра височные кольца. Авторы выделяют основные их типы и рассматривают вопросы происхождения. За разработанной ими хронологической схемой прослеживается эволюция этих украшений в регионе с VIII по XVII в. Отдельно характеризуется синкретизм символики височных колец.

Ключевые слова: Буковина, археологические памятники, височные кольца, типология, хронология, символика.

Sergiy PYVOVAROV, Alyona VAMUSH
**THE TEMPORAL RINGS IN BUKOVYNA'S ANTIQUITIES
AT THE TIME OF MIDDLE-AGES**

There are analysed the temporal rings which were found at the places of archaeological excavation of monuments of Middle Ages on the country between rivers Upper-Prut and Middle-Dnister. The authors distinguish the main types of them and explore a problem of their origin. The evolution of those adornments in the region from VIII to XVII centuries is traced according to the scheme developed by them. The syncretism of temporal rings symbols is characterised separately.

Key words: Bukovyna, archaeological monuments, temporal rings, typology, chronology, symbolism.

Під час досліджень археологічних пам'яток середньовічного часу (поселень, городищ, могильників) на території Буковини виявлено значну кількість прикрас жіночого головного убору. До них, в першу чергу, належать скроневі кільця чи сережки (серги).

Цій категорії знахідок на слов'янських та давньоруських пам'ятках Східної Європи приділена значна увага в цілій низці публікацій Б.О. Рибаківа [26, с. 99-119, 337-340], В.В. Седова [27, с. 130-140; 28, с. 249-262], М.В. Седової [30, с. 9-22;], В.П. Левашової [9, с. 7-54; 10, с.125-130], О.І. Айбабіна [2, с. 62-72], Н.В. Жиліної [8, с. 297-315], Т.В. Равдіної [22, с. 136-142; 23, с. 181-187], С.С. Рябцевої [24, с. 10-12; 25, с. 15-35, 77-137] та інших. Річ у тому, що це не тільки найбільш поширені ювелірні вироби слов'янського та давньоруського часу, які характеризують металеві прикраси жіночого костюма, а й прекрасний хронологічний та етнічний індикатор. Вже давно встановлено, що форму скроневих кілець «головного убору можна вважати етнічною ознакою за приналежністю даних типів населенню певного району чи вихідцям з цього району» [9, с. 37]. Завдяки картографуванню знахідок скроневих кілець певного типу та аналізу особливостей матеріальної культури, поховального обряду тощо вдалося локалізувати місця проживання ряду слов'янських літописних племен [25, с. 33-74].

Відносно термінів, якими називаються прикраси жіночого головного убору в фаховій літературі, то у цьому серед науковців немає однастайності. Вважається, що *скроневі кільця* це прикраси, які закріплювалися біля скронь. Вони підвішувалися на смужках, ремінцях, запліталися у волосся, прикріплювалися до головного убору тощо [9, с. 7]. До останніх років пануючим був погляд, що це був єдиний спосіб носіння цих прикрас, особливо для давньоруських жінок [26, с. 238-245]. Якщо ж подібні прикраси вставлялися в мочку вуха, в спеціально пробитий отвір, то вони вже називалися *сережками* чи *сергами*. Критеріями для їх поділу слугували форма і розміри прикрас: важкі і великі з товстими дужками відносили до скроневих, а легші і менші з тонкими дужками – до сережок. У добу середньовіччя, як показали дослідження ряду поховань, практикувалися обидва способи носіння цих прикрас [1, с. 99-108]. На деяких давньоруських землях носіння прикрас у вухах навіть було більш розповсюдженим, причому це не залежало ні від розмірів, ні від форми, ні від товщини дужки [1, с. 106]. В зв'язку із цим правомірним, на нашу думку, є використання цих двох назв. Тому при характеристиці типів прикрас головного убору ми будемо дотримуватися їх традиційних найменувань: скроневі кільця, або сережки, залежно від вже установлених в літературі позначень.

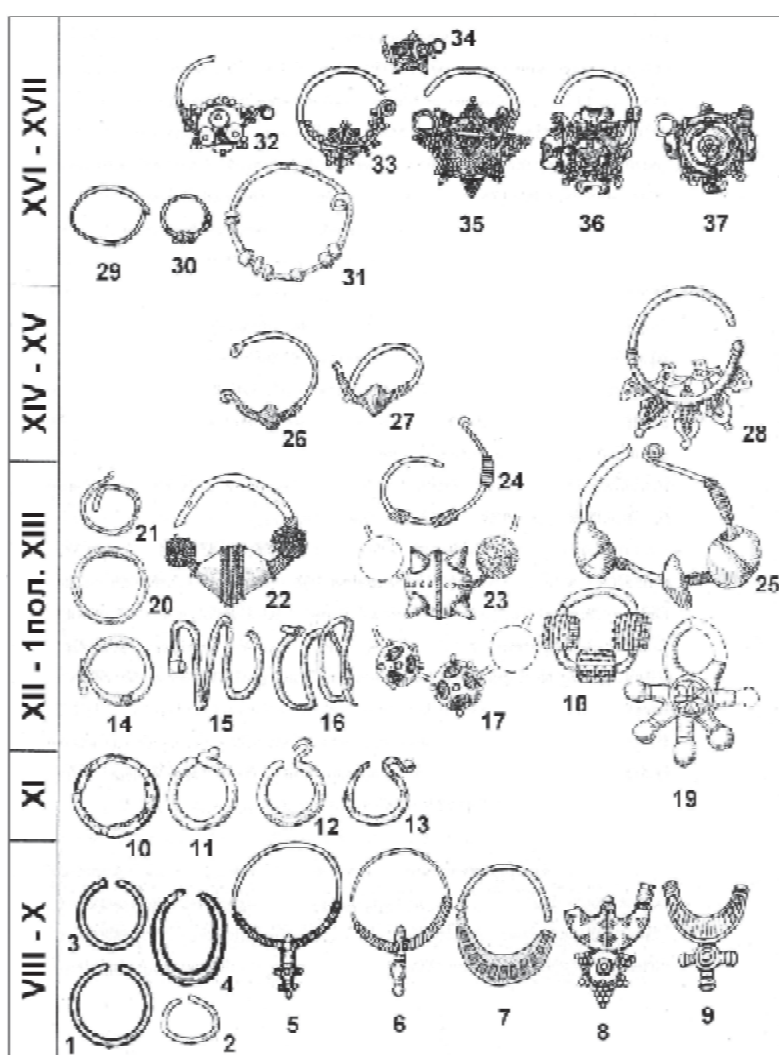
До числа східноєвропейських регіонів, де виявлені численні знахідки скроневих кілець, належать землі Буковини (сучасна Чернівецька обл. України). Тут за різних обставин на пам'ятках східних слов'ян VIII – X ст. (райковецька археологічна культура), в давньоруських старожитностях XI – перша половина XIII ст., пам'ятках молдавського періоду та козаччини XIV-XVII ст. знайдено близько 60 різнотипних жіночих прикрас головного убору. Більшість із них опублікована в роботах Б.О. Тимощука [31, с. 43; 32, с. 22,29,31,108], Л.П. Михайлини [13, с. 98; 14, с.194], Ю.В. Мисько [11, с. 46-47] та інших. Найбільша кількість подібних прикрас походить із закритих комплексів Чорнівського городища першої половини XIII ст. [7, с. 102-104; 16, с. 243-255; 17, с. 113-116; 18, с. 226-228] та могильника XVI-XVIII ст. на території Лужанської церкви Вознесіння Господнього [21, с.300]. Інші знайдені в поодиноких (рідше в парі) екземплярах у Ревному, Рідківцях, Корнештах, Василеві, Ленківцях, Онуті, Галиці, зеленій Липі та інших пам'ятках.

На даний час накопичено значну кількість середньовічних головних прикрас із території регіону. Проте до цього часу ці всі знахідки не систематизовані, не з'ясоване походження їх прототипів, до того ж вони ще не розглядалися з точки зору еволюційного розвитку за формою та технологією виробництва.

У зв'язку з цим основною метою даної статті є спроба систематизації знахідок скроневих кілець на території регіону протягом тривалого періоду, а саме від VIII ст., часу появи цих прикрас у місцевого населення, до XVII ст. коли вони ще продовжували зберігати традиційні елементи декору.

Для зручності викладу матеріалу основні типи скроневих кілець із середньовічних старожитностей Буковини були узагальнені (рис. 1.), на якому вони подані в хронологічній послідовності і, по можливості, згруповані у типи.

Найбільш ранні прикраси головного убору доби середньовіччя із території Буковини належать до VIII – X ст., коли на землях краю проживали носії райковецької археологічної культури. Скроневі прикраси цього часу знайдені в 7 пунктах: Перебиківці II, Перебиківці III, Добринівці, Ревне, Корнешти, Митків, Рідківці (рис. 1, 1-9). За формою їх можна поділити на наступні три групи: дротяні кільця (рис. 1, 1-4), сережки «волинського» типу (рис. 1, 5-6), сережки «пастирського» типу (рис. 1, 7-9).

Рис. 1. Знахідки прикрас головного убору на території Буковини: 1. Перебиківці III, 2-3. Добринівці, 4. Перебиківці II, 5. Ревно, 6. Корнешти, 7. Митків, 8-9. Рідківці, 10, 13. Борівці, 11-12. Горішні Шерівці, 14-17, 19-27. Чорнівка, 18. Митків, 28, Маморниця, 29-30, 32-34. Лужани, 31. Василів, 35-37. Зелена Липа.

Найпростішими прикрасами є дротяні кільця. Вони виготовлені із срібного чи бронзового дроту, зігнуті у вигляді простого кільця й мають незігнуті кінці. Їх діаметр 2,5-3,5 см. Ці кільця знайдені під час дослідження жител напівземлянок VIII-X ст. в їх заповненні чи на підлозі. Очевидно, це були найбільш розповсюджені жіночі прикраси в середовищі носіїв райковецької культури. Вони у великій кількості зустрічаються також у слов'янських старожитностях на різних територіях [9, с.36-37; 25, с. 35].

До другої групи належать скроневі кільця чи сережки «волинського» типу, в літературі інколи вони називаються сережками «екімауцького», «китицеподібного» «токайського» типу [15, с. 107-114]. На даний час найбільш розповсюдженою й обґрунтованою точкою зору є їх належність до сережок «волинського» типу [24, с. 181-187; 25, с. 79-82; 5, с. 157-169]. Характерними особливостями цих прикрас є кільце з китицеподібною (штампованою, литою) чи продовгуватою підвіскою, прикрашеною зерню чи псевдозерню. Переважна більшість таких сережок виготовлялася із срібла.

На території Буковини знахідки цих сережок зафіксовані у двох пунктах (рис. 1, 5-6): на слов'янському святилищі в Ревному (ур. Микулінка) і в житлі напівземлянці №1 поселення в Корнештах.

За типологією, розробленою для цих прикрас С.С. Рябцевою, знайдені в регіоні «волинські» сережки належать до типу «А», варіант «3А» (знахідка з Корнешт) (рис. 1,6) і типу «С» – сережка із Ревного (рис. 1,5). Найбільш близькі аналоги першій сережці відшукуються на землях Дунайської Болгарії і датується вона IX – XI ст. [25, с.89, рис. №23]. Ревнянській сережці найближчі прототипи відомі в Подунав'ї і належать до середини VIII – X ст. [25, с. 100, рис. 25].

Остання група слов'янських прикрас із регіону представлена так званими сережками «пастирського» типу. Ці прикраси, як вважається, виготовлялися шляхом лиття за восковою моделлю [2, с. 64]. Для їх форми притаманні наступні особливості: розширення дужки прикраси у нижній частині на зразок лунниці, але рогами догори, її перехід у зірчасту підвіску та прикрашення поверхні рельєфними виступами, або ж псевдозерню.

Такі прикраси знайдені на Буковині у Миткові та Рідківцях. Сережка з Миткова трапилася в житлі з матеріалами X ст., вона виготовлена із бронзи [31, с. 179] (рис. 1,7). До сережок «пастирського» типу її можна зарахувати умовно, через відсутність підвіски, можливо, вона була втрачена ще в давнину.

Сережки із Рідківців (рис. 1, 8-9) добре вписуються в типологію «пастирських» прикрас. Перша із них (рис. 1,8), виготовлена, очевидно із білону, близька за формою до «класичних» типів і може бути віднесена до I типу і 1 підтипу «пастирських» сережок за класифікацією О.І. Айбабіна. Найбільш близькими аналогіями їй є прикраси з Харіївського скарбу, Краловського Хелмца та Нових Банівців [2, с. 67, рис. 3]. Датуються ці вироби VII-X ст. [2, с.68-69]. Складніше визначити тип другої сережки із хрестоподібною підвіскою, яка виготовлена із бронзи (рис. 1, 9). Най-

ближчі аналогії їй відшуковується серед матеріалів некрополя Градешніца, розташованого на північному заході Болгарії, і в околицях Белграда в Югославії. За хронологією подібні знахідки належать до початку IX – X ст. Надзвичайно цікавою в даній серезці є хрестоподібна нижня частина, яка може свідчити про поширення, або знайомство, з християнством власника виробу.

Аналіз серезок із слов'янських пам'яток регіону дозволяє встановити, що вони з'являються у VIII ст. і побутують до X ст. За своєю формою та орнаментациєю вони близькі, в першу чергу, до аналогічних виробів із Середнього Подунав'я. Поява їх окремих типів, зокрема, серезок «пастирського» типу в регіоні, може пояснюватися відтоком слов'янського населення з Балкан і Дунаю під тиском болгар у VIII ст. На жаль, обмежена кількість знахідок не дозволяє говорити про характерні прикраси головного жіночого убору для слов'янських племен тиверців і хорватів, які проживали на землях краю.

В XI ст., із включенням межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра до Київської держави, після походів князя Володимира Великого, типи прикрас у населення регіону зазнають змін. На основі небагатьох матеріалів (могильники в Горішніх Шерівцях і Борівцях) [18, с. 224, рис. 47], які є в нашому розпорядженні можемо говорити про появу в регіоні населення із західних територій, зокрема, Волині.

У цей період зникають скроневі прикраси попередніх типів й поширюються дротяні серезки із заходячими кінцями, (рис. 1, 10) та перстеподібні кільця з S-подібним завитком (рис. 1, 11-13). Такого типу прикраси були широко відомі в західноєвропейському ареалі празько-корчацької культури VI – VII ст. У давньоруський час вони набули розповсюдження серед населення літописних племен Східної Європи: волинян, полян і древлян [25, рис. 6, с. 44-47]. Тривалий час такі прикраси, особливо кільця з S-подібним завитком, побутували у населення Польщі та Чехії, де вони продовжували використовуватися і в XV – XVIII ст.

Поява прикрас головного убору таких типів може свідчити про переселення на землі регіону вихідців із західних і центральних земель Київської держави. Підтверджують це й інші дані матеріальної й духовної культури, наприклад, поховальний обряд [17, с. 23-25].

Значно більш різноманітними стають скроневі прикраси у місцевого населення в XII – першій половині XIII ст. (рис. 1, 14-25). На території Буковини вони знайдені в Миткові, Чорнівці, Василеві, Онуті, Галиці, Ленківцях, Недобоївцях, Зеленій Липі та інших пунктах. Виявлені скроневі кільця належать до різних типів – від простих дротяних до складних багатобусинних. Виготовлені вони з міді, бронзи та срібла.

Скроневі кільця з території краю можна поділити на наступні типи:

I. Дротяні (рис. 1, 14-16, 20, 21) із декількома підтипами: із незамкненими кінцями, із заходячими кінцями, перстеподібні півтораоборотні загнutoкінцеві із завитком-кілочком на одному з кінців або без нього;

II. Однобусинні із підтипами за формою центральної бусини: кругла або овальна;

III. Трибусинні (рис. 1, 17, 18, 22, 23, 24, 25) декількох підтипів: з простими бусинами однакового розміру (рис. 1,25), «київські» з ажурними бусинами (рис. 1, 17), «половецькі» з центральною овальною чи «рогатою» бусиною (рис. 1, 22, 23);

IV. Зірчасті сережки (рис. 1, 19).

Переважає більшість скроневиx прикрас цього часу із території Буковини знаходить численні аналогії в давньоруських старожитностях [3, с. 566; 6, с. 263-273; 8, с. 297-315; 9, с. 7-54; 22, с. 136-142; 27, с. 130-140; 30, с. 9-16], для них добре розроблене датування й районування. Тому цим питанням ми не будемо приділяти окремої уваги. Зупинимось лише на трибусинних скроневиx кільцях «половецького» типу та символіці й обереговому змісту скроневиx прикрас взагалі.

Із язичницьким світоглядом пов'язуються срібні трибусинні кільця, центральна біконічна бусина яких прикрашена конічними шипами (променеподібними відростками) (рис. 1, 23). Це так звані «рогаті» прикраси, які вже дореволюційні дослідники назвали скроневиx кільцями «половецького» типу. Їх знахідки – характерна особливість жіночих поховань половецького і чорноклобуцького населення. Подібні прикраси виявлені на Буковині в складі Цецинського скарбу і в матеріалах Чорнівського городища. В них знайшли відображення якісь первісні вірування кочового населення. Можливо, той факт, що в старожитностях кочівників зустрічається чимало рогоподібних підвісок, які виконували функцію амулетів-онгонів і були пов'язані з шаманськими культами духів [18, с. 226], вплинув на оздоблення таких прикрас. Знахідки такого роду прикрас, очевидно, свідчать про перебування в складі населення регіону вихідців із кочового середовища.

Прикраси головного убору були символами захисту від навколишнього зла, їх орнамент був наповнений магичною силою. Всі кільця являли собою коло, а це в первісному світосприйманні мало подвійний зміст: символ сонця і захист від злих сил. Крім того, скроневі кільця як сонячний символ повинні були сприяти врожайності та багатству [18, с. 226-227]. Окрім того, на думку Б.О. Рибаківа, трибусинні кільця несуть на собі смислове навантаження, пов'язане з ідеєю сонця, і є ніби мініатюрними зображеннями сонця в його триденних фазах: схід, зеніт і захід. У цілому, в руслі загальної сонячної символіки вони розумілися як «сонце для полів» – тобто уособлювали ідею засіяної землі [18, с. 226-227]. Прототипами для давньоруських трибусинних кілець слугували візантійські прикраси. Не виключено, що візантійські зразки мали іншу символіку, а на давньоруських землях отримали нове «звучання».

Найбільш численну категорію скроневиx прикрас у давньоруських старожитностях Буковини становлять дротяні кільця, виготовлені із круглого в перерізі срібного чи бронзового дроту. Вони знайдені у Василеві,

Дністрівці, Чорнівці, Недобоївцях. Їх особливістю є те, що за формою вони нагадують спіраль (рис. 1, 15-16). Кільце має, зазвичай, півтора оберту і повернутий у зворотний бік кінець, який часто розплесканий і оздоблений згорнутими у трубочку одним чи двома завитками. Такого типу скроневі прикраси фігурують в археологічних виданнях під різними назвами. Переважно їх називають кільцями із зворотним поворотом кінця, або ж іменують як перснеподібні півторазворотні загнутокінцеві із завитком-кілечком на одному з кінців. Діаметр таких кілець із регіону становить 1,6-2,6 см.

Ареал поширення кілець такого типу, в основному, охоплює Подністров'я, Західне Поділля та Волинь, збігається з територією поширення підплитових поховань та основними кордонами Галицько-Волинського князівства. Перснеподібні півторазворотні загнутокінцеві кільця вважаються етнографічним індикатором для південно-західних земель Давньої Русі та співвідносяться з хорвато-тиверськими старожитностями [18, с. 228-229].

Складна форма кілець, очевидно, передбачала їх певне смислове навантаження. Проте в літературі нам не вдалося виявити пояснення їх символіки. У зв'язку з цим пропонуємо свій варіант прочитання символіки таких кілець.

Найбільше на землях краю знахідок скроневих кілець такого типу зафіксовано на Чорнівському городищі (36 екземплярів), матеріали з якого надійно датуються першою половиною XIII ст. [16, с. 243-255]. Тут вони знайдені як у поодиноких екземплярах у клітках, переважно по 1-3, так і в наборі з 12 штук у клітці №32 [7, с. 38, рис. 39] та в кількості 5 екземплярів у клітці №8. Звичайно ж набори таких кілець склалися, за матеріалами скарбів, з 4-8 екземплярів.

Вивчення кілець з точки зору їх семантики показує, що вони нагадують зображення згорнутої в коло змії. Особливо це помітно на кільцях із кінцем, закрученим у трубочку, яка імітує голову плазуна. Значно підсилюють це припущення знахідки в окремих клітках городища розпрямлених скроневих кілець у вигляді повзучої змії. Тому пропонуємо називати такі скроневі прикраси кільцями-змійками.

Зображення плазунів (змій, вужів) були надзвичайно популярними у первісному мистецтві. Вони прикрашають керамічні та металеві вироби багатьох європейських народів і вважаються покровителями дому, провісниками дощу та охоронниками вологи. У слов'ян із зміями були пов'язані два річних свята: 14 вересня та 25 березня, які символізували сезонне «помирання» та «оживання» природи. За етнографічними матеріалами, зміям приписувалися демонічні властивості, богатирська сила, знання лікувальних трав, багатство, жива вода та властивість змінювати образ. Крім того, вони були символами краси і здоров'я. З цього беруть початок звичаї використовувати частини тіла змії (голову, шкіру, язик) та її символічні зображення як захисні (від чар) та лікувальні (від різних недуг, лихоманки) амулети [18, с.228-229].

Змія як захисний символ широко використовувалася і в християнському світі. Її зображення неодноразово зустрічаються в ранньохристиянській символіці, до того ж вона пов'язувалася з біблійським циклом легенд і була символом мудрості та дерева життя.

Поширення скроневиx кілець-змійок на території, де концентруються підплитові поховання, засвідчує, що і в їхній символіці знайшов відображення релігійний синкретизм, де зображення змії мало не тільки язичницьке, а й християнське алегоричне наповнення.

Характеристика скроневиx прикрас давньоруського часу з території Буковини показує, що місцеве населення використовувало прикраси більшості типів, притаманних головному убору Русі. Поряд з цим варто відзначити проникнення до місцевих прикрас «моди» із Степу, що знайшло відображення в кільцях «половецького» типу та складанні у місцевого населення Галицько-Волинського князівства свого особливого варіанта скроневиx прикрас, так званих кілець-змійок.

У наступних століттях простежуються певні зміни в головному уборі. Так, за матеріалами могильника XV ст. з Чорнівського городища, можна говорити про подальшу еволюцію однобусинних скроневиx кілець (рис. 1, 26-27) чи сережок. За своїм виглядом вони нагадують аналогічні прикраси давньоруського часу.

До зовсім іншого типу прикрас належать 2 скроневі кільця (індентичні за формою і зображенням) із Маморниці (рис. 1, 28). На думку Б.О. Тимошука, який виявив їх у похованні, разом із посрібленим бубенцем, вони відносяться до XII – XIII ст. Проте за аналогами на території Угорщини подібні скроневі кільця датуються XIV – XV ст. Очевидно, до цього ж часу належать і маморницькі сережки. Цікавими вони є з точки зору символіки. У цих виробках, очевидно, простежується давня індоевропейська ідея про зв'язок неба та землі. На срібних прикрасах у внутрішньому колі вміщені силуети двох пташок, а під ними знизу стилізовані грона винограду. Подібні зображення можуть пояснюватися і з точки зору християнства, де птахи і виноград використовувалися як популярні символи Бога і Святого Духа.

Продовжували використовуватися прикраси головного убору й жителями регіону в XVI – XVII ст. Такі прикраси із срібла, бронзи, позолоченої міді знайдені під час дослідження могильника на території Лужанської церкви (рис. 1, 29-30, 32-34), могильника у Василеві (рис. 1, 31), а також пізньосередньовічного поселення (козацького табору?) в Зеленій Липі (рис. 1, 35-37). Відомі вони й у тогочасних монетно-речових скарбах, зокрема, в тезаврації з Перебиківців.

Знайдені скроневі прикраси в цілому повторюють типи попередніх періодів. У цей час використовуються прості дротяні кільця (рис. 1, 29), дротяні кільця із декількома бусинами (металевими і скляними) (рис. 1, 30, 31) та однобусинні кільця. Останні зазнали певних змін у бік збільшення розміру центральної бусини та її орнаменталізації. Вони пишно декоровані зерненими пірамідками, металевими трубочками, вставками з скла

та напівдорогоцінного каміння. Центральна бусина у цих кілець шароподібної чи біконічної форми. Основними конструктивно-декоруючими елементами, які прикрашають буси, є конуси чи зерненні пірамідки, ажурні композиції із пустотілих трубочок, гнізда з пастовими вставками тощо [25, с. 222]. В цілому, на думку дослідників такі кільця за морфологічними особливостями тяжіють до Карпато-Балканського регіону. Виявлені на землях краю прикраси знаходять численні відповідники в матеріалах Румунії та Молдови [25, с. 220-223].

Отже, аналіз скроневих кілець чи сережок з території Буковини дозволяє простежити їх еволюційний розвиток протягом тривалого часу, з'ясувати їх типологію, встановити витoki окремих типів та поставити питання про приплив вихідців із інших регіонів давньослов'янського світу, Давньої Русі чи Степу до місцевих жителів. Вивчення скроневих кілець також дає змогу встановити їх символіку і простежити поширення нових або відродження старих світоглядних уявлень.

Джерела та література: 1. Агапов А.С., Сарачева Т.Г. О способах ношения височных колец // Российская археология. – 1997. – №1. – С. 99-108; 2. Айбабин А.И. К вопросу о происхождении сережек пастырского типа // Советская археология. – 1973. – №3. – С. 62-72; 3. Археологія нумізматыка Беларусі. – Минск, 1993. – 702 с.; 4. Беляев Л.А. К вопросу об исторических прототипах семилучевых височных колец // Славяне и их соседи. – М.: Наука, 1999. – С. 17-20; 5. Болдуряну А., Рябцева С., Тельнов Н. О новых находках с поселения Алчедар (республика Молдова) // Археологічні студії. – Київ-Чернівці: Зелена Буковина, 2010. – Вип. 4. – С. 157-169; 6. Вamuш А. Ювелірне мистецтво стародавнього Галича // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Збірник наукових праць. – Чернівці: Прут, 2008. – Т.1 (25). – С. 263-273; 7. Возний І.П. Чорнівська феодальна укріплена садиба XII-XIII ст. – Чернівці: Рута, 1998. – 153 с.; 8. Жилина Н.В. Трехбусинные украшения древнерусских кладов XII-XIII вв. (типология, эволюция, технология и орнаментика) // Культура славян и Руси. – Наука, 1998. – С. 297-315; 9. Левашева В.П. Височные кольца // Труды Государственного исторического музея. – М.: Советская Россия, 1967. – Вып. 43. – С. 7 – 54; 10. Левашева В.П. О сходстве височных колец волжских болгар с великоморавскими // Древности Восточной Европы. – М.: Наука, 1969. – С. 125-130; 11. Мисько Ю.В. Язичницька символіка в слов'янських та давньоруських старожитностях Буковини / / Матеріали І історико-краєзнавчої конференції молодих дослідників, студентів та науковців «Буковина – мій рідний край». – Чернівці, 1996. – С. 46-47; 12. Мисько Ю.В. Релігійні уявлення слов'яно-руського населення Буковини за археологічними даними // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. – Чернівці: Золоті литаври, 2002. – Т. 1. – С. 115-125; 13. Михайлина Л.П. Населення Верхнього Попруття VIII-X ст. – Чернівці. Прут, 1997. – 143 с.; 14. Михайлина Л.П. Слов'яни між Дніпром і Карпатами. – Київ: Вид-во ІА НАН України. 2007 – 300 с.; 15. Новикова Е.Ю. О серьгах «екимауцкого типа» // Проблемы археологии Евразии. – Труды ГИМ. – М., 1990. – Вып. 74. – С. 107-114; 16. Пивоваров С.В. Археологічне дослідження Чорнівського городища в 1999-2000 р. // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Збірник

наукових праць. – Чернівці: Прут, 2001. – Т.1. – С.243-255; 17. Пивоваров С.В. Християнські старожитності в межиріччі Верхнього Пруту та Середнього Дністра. – Чернівці: Зелена Буковина, 2001. – 152 с.; 18. Пивоваров С. Середньовічне населення межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра. – Чернівці: Зелена Буковина, 2006. – 299 с.; 19. Пивоваров С. Прикраси слов'янського населення Буковини (нові знахідки) // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Львів: Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2010. – Вип. 14. – С. 424-427; 20. Пивоваров С. Охоронні археологічні дослідження слов'янських пам'яток на Буковині у 2009 р. // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Збірник наукових праць. – Чернівці: Прут, 2010. – Т.1 (29). – С. 41-54; 21. Пивоваров С. Археологічні роботи на території Лужанської церкви Вознесіння Господнього в 2009 р. // Археологічні студії. – Київ-Чернівці: Зелена Буковина, 2010. – Вип. 4. – С. 280-317; 22. Равдина Т.В. Типология и хронология лопастных височных колец // Славяне и Русь. – М.: Наука, 1968. – С. 136-142; 23. Равдина Т.В. Семилопастные височные кольца // Проблемы советской археологии. – М.: Наука, 1978. – С. 181-187; 24. Рябцева С. С. К вопросу о серьгах «волынского» типа // Ювелирное искусство и материальная культура. – С.-Петербург: Госэрмитаж, 1994. – С. 10-12; 25. Рябцева С. Древнерусский ювелирный убор. – С.-Петербург: Нестор-История, 2005. – 384 с.; 26. Рыбаков Б.О. Ремесло Древней Руси. – М.: Изд-во АН СССР, 1948. – 792 с.; 27. Седов В.В. Браслетообразные височные кольца восточных славян // Новое в археологии. – М.: Наука, 1972. – С. 130-140; 28. Седов В.В. Лунничные височные кольца восточнославянского ареала // Культура славян и Русь. – М.: Наука, 1998. – С. 249-262; 29. Седова М.В. Ювелирные изделия из Ярополча Залесского // краткие сообщения Института археологии. – М.: Наука, 1972. – Вып. 129. – С. 70-76; 30. Седова М.В. Ювелирные изделия Древнего Новгорода. – М.: Наука, 1981. – 195 с.; 31. Тимошук Б.О. Слов'яни Північної Буковини. – К.: Наукова думка, 1976. – 178 с.; 32. Тимошук Б.О. Давньоруська Буковина. – К.: Наукова думка, 1982. – 206 с.; 33. Тимошук Б.А. Восточнославянская община VI-X вв. н.э. – М.: Наука, 1990. – 188 с.; 34. Этнокультурная карта территории Украинской ССР в I тыс. н.э. – К.: Наукова думка, 1985. – 184 с.

УДК 728.81.02(477.84)«1994/2008»

Володимир ЧАЙКА

**ВІДБУДОВА І ПРИСТОСУВАННЯ ЗБАРАЗЬКОГО ЗАМКУ
XVII СТОЛІТТЯ ЯК ЗРАЗОК ВИРШЕННЯ ПРОБЛЕМ ОХОРОНИ
КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УКРАЇНІ (1994-2008)**

Стаття є продовженням дослідження історії Збаразького замку XVII століття.

Після проголошення незалежності замок був віднесений до числа пам'яток історії національного значення. З 1994 року став одним із об'єктів Державного історико-архітектурного заповідника в місті Збаразжі, який і взяв на себе організацію робіт по відродженню фортеці. Протягом 16 років було здійснено грандіозні за масштабами роботи, які не лише повернули пам'ятці її первісну красу, але і привернули до неї увагу сотень тисяч туристів.